

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СИНКРЕТИЧНИХ СПОЛУЧНИХ ЗАСОБІВ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В 11 ТТ. ТА «СЛОВАРЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕДАКЦІЄЮ Б. ГРІНЧЕНКА)
Н. В. Маслюк, аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
e-mail: masluk.natalka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9746-6039>

*Статтю присвячено лексикографічному аналізу граматичних особливостей синкретичних сполучників. Розглянуто частиномовну належність сполучних засобів на матеріалі «Словника української мови» в 11 тт. та «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка. Докладно проаналізовано частиномовний статус сурядно-підрядних сполучників. Невідповідність синтаксичної функції та морфологічної належності слів, виявлені в словнику Б. Грінченка, підтверджено прикладами зі словникових статей. В обох словниках не підтверджено абсолютного збігу у визначенні частиномовної відповідності сурядно-підрядних сполучників. Функціонування у ролі сполучника підтверджено в обох джерелах для **тобто, або, а, але, та, чи, так**. У зв'язку з відсутністю в словнику Б. Грінченка окремих словникових статей для мовних одиниць **чи...чи, чи то...чи то, хоч...хоч, отже і/отже й** визначено особливості їх функціонування на основі ілюстративних прикладів, пояснень ідентичних за значенням сполучників чи їхніх складників. З'ясовано можливі причини непослідовної морфологічної ідентифікації сполучних засобів **отже, себто / цебто** в словнику Б. Грінченка та відсутність деяких мовних одиниць у СУМі. Визначено кількісні показники частотності збігів частиномовної належності сполучних засобів.*

Ключові слова: лексикографічний аналіз, частини мови, сполучник, вигук, частка, прислівник, сурядно-підрядні сполучники, «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка, «Словник української мови» в 11 тт.

Актуальність. Словник є відображенням зреалізованого в мовних одиницях культурного простору народу. Його особлива цінність як лексикографічного продукту полягає в тому, що він презентує іншу мовну епоху, віддалену від нас у часі більше ніж на сто років, і вможливує з'ясування особливостей функціонування слова впродовж певного історичного періоду. Потреба порівняти граматичні функції сполучних засобів у різні роки зумовила вибір джерел для проведення дослідження. На сьогодні словники слугують фактологічною базою для відбору мовних одиниць, необхідних для реалізації тої чи тої лінгвістичної розвідки [3, с. 17]. Лексикографічна галузь (особливо граматична лексикографія) як одна з пріоритетних сфер сучасного мовознавства відображає новітні процеси розвитку лінгвістичних наук: провадить пошуки й досліджує граматичні проблеми для представлення їх у лексикографічному форматі [3, с. 17; 4, с. 30], що вможливує застосування порівняльного лексикографічного аналізу для виявлення особливостей граматичного вживання мовних одиниць у діахронному аспекті. Крім того, сучасні мовознавці зосереджують увагу на дослідженні трансформаційних процесів у системі мови, зокрема на вивченні перехідних явищ у сфері простого і складного речень та структурно-семантичних (семантико-синтаксичних) особливостей сполучних засобів [7, с. 11–48; 14, с. 93–103]. Це, безперечно, актуалізує лексикографічну розвідку задля уточнення граматичних характеристик досліджуваних одиниць в аспекті теорії перехідності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному українському мовознавстві впродовж останніх десятиліть найбільш активно обговорюваними є синкретичні вияви у сфері морфології та синтаксису [14, с. 70–72]. Мовознавчі розвідки з

питання перехідності сполучників зосереджені на застосуванні функційно-семантичного підходу й представлені в монографіях К. Г. Городенської [7], О. В. Ковтун [12], Л. В. Шитик [14]. Досліджуваний матеріал систематизовано в новітніх граматичних словниках, укладених К. Г. Городенською [6], Н. М. Глібчук та У. Б. Добосевич [4]. Питання міжчастиномовного переходу (транспозиції) та граматичних особливостей різних частин мови викладено в працях І. Р. Вихованця [1; 2], монографії А. П. Загнітка [11]. Попри це, питання синкретизму сполучників ще не вивчене остаточно, оскільки мова як динамічний процес уможлиблює нові аспекти їх функціонування.

Мета статті – з'ясувати граматичну специфіку синкретичних сполучних засобів на матеріалі лексикографічних джерел.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) провести порівняльний аналіз частиномовної відповідності синкретичних сполучників на основі лексикографічних джерел;
- 2) з'ясувати специфіку функціонування та особливості частиномовної ідентифікації сурядно-підрядних сполучників на основі словникових статей;
- 3) визначити кількісні показники частотності збігів частиномовної належності аналізованих сполучних засобів.

Матеріали і методи дослідження. Фактичним матеріалом дослідження стала картотека сполучних засобів, дібрана методом суцільного вилучення з лексикографічних джерел: «Словника української мови» в 11 тт. (далі СУМ) та «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка (далі «Словарь»). У процесі дослідження залучено прийоми *лексикографічного методу* вивчення мови, такі як: *суцільна вибірка* – для відбору об'єктів дослідження, *лексикографічний аналіз* – для порівняльно-зіставного аналізу словникових статей, а також *елементи квантитативного аналізу* – для встановлення частотності вияву збігів частиномовної належності досліджуваних одиниць.

Результати дослідження та їх обговорення. Синкретизм у мовознавстві – складне й неоднорідне за своєю природою явище, що потребує цілісного вивчення на всіх рівнях мовної системи. Мова як динамічний процес має здатність у ході свого розвитку виходити за межі традиційних, усталених підходів, одним із виявів чого є перехідні явища. З огляду на це будь-яка класифікація в царині мовознавства (зокрема й класифікація частин мови, доповнена морфологічною транспозицією) не може бути статичною, а потребує доповнення, перегляду традиційних критеріїв [9, с. 37]. Сучасні мовознавці виокремлюють два рівні синкретизму: внутрішньочастиномовний та міжчастиномовний [14, с. 37–38].

Оскільки слово завжди має вияв у реченні, початком міжчастиномовної перехідності доцільно вважати вживання мовної одиниці в нетиповій для неї синтаксичній позиції, що позначено на морфологічних і семантичних ознаках слова [2, с. 20]. На переконання А. П. Загнітка, такий підхід уможлиблює обґрунтування міжчастиномовної трансформації «завдяки вияскравленню необхідності розмежування синтаксичних позицій, встановлення особливостей їх первинного конституювання та закономірностей варіювання» [11, с. 90–91].

У синтаксичній проєкції синкретизм варто кваліфікувати як поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак одиниць мови, що має вияв у сфері семантико-синтаксичних відношень, синкретичних членів речення, у системі складного речення та між синтаксичними одиницями різних мовних рангів і рівнів [14, с. 36–71].

Упродовж останніх десятиліть в українському мовознавстві доповнено класифікацію складних речень в аспекті теорії перехідності [14], акцентовано на гетерогенності функціонування сполучних засобів, що також підтвердило їхній перехідний потенціал [6; 7; 14]. Л. В. Шитик зауважує, що «виокремлення синкретичних одиниць полегшує класифікацію мовних і мовленнєвих фактів, оскільки вможлиблює врахування всіх різновидів і варіантів» [14, с. 41].

На переконання сучасних мовознавців, сполучники або сполучні слова, указуючи на тип синтаксичного зв'язку, становлять центр формально-граматичної організації різновидів складного речення [1, с. 282], оскільки виконують формально-синтаксичну (виражають синтаксичні зв'язки) та семантико-синтаксичну (передають відношення між предикативними частинами) функції [6, с. 3].

За характером зв'язків і відношень усі засоби зв'язку традиційно поділяють на сполучники сурядності та підрядності [7, с. 17]. Однак новітні граматичні дослідження фіксують перенесення семантико-синтаксичних відношень з одного різновиду синтаксичної одиниці на інший чи відзначають поєднання цих ознак за умови використання сурядного засобу зв'язку в складнопідрядному реченні або підрядного засобу зв'язку між частинами складносурядного речення [1, с. 284; 14, с. 258–324]. Зазначена трансформація відношень між предикативними частинами зумовила нові підходи до типології сполучних засобів, оскільки узвичаєна класифікація не враховує варіативності виконання ними семантико-синтаксичних функцій.

Згідно з типологією сполучників, розробленою К. Г. Городенською, та класифікацією сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях, запропонованою Л. В. Шитик, у сучасній граматиці виявлено 40 синкретичних сполучників: 14 сурядно-підрядних та 26 підрядно-сурядних [6; 14, с. 120–122]. Порівняльний лексикографічний аналіз частиномовної належності сполучних засобів (на основі двох лексикографічних джерел – «Словника української мови» в 11 тт. та «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка) зроблено на матеріалі 14 сурядно-підрядних сполучників.

«Словарь» Б. Грінченка, як зазначено в авторській передмові, охоплює близько 68 тис. слів без урахування «матеріалів старого книжного язика, которых зібрано г. Тимченко тысяч дванадцать – тринадцать слів» [8, с. 28]. У розлогій передмові редактор, зокрема, пояснює устатковані ним вимоги до укладання словникових статей: визначення місця наголосу (якщо він зафіксований у дібраному лексичному матеріалі), з'ясування частиномовної належності, наведення граматичних форм (напр.: родовий відмінок однини для іменників, форми 1 і 2 особи однини теперішнього часу для дієслів тощо) [там само].

Важливим для нашої розвідки є те, що словник містить приклади вживання слів не лише з розмовного чи ділового стилю, але й із мови художніх творів. Як зазначає Б. Грінченко, «была принята на себя работа по словарю живого народного и литературного (начиная съ Котляревскаго) языка». Крім того, редакція «Кіевской Старини» обмежила вибірку лексичним матеріалом зі збірок етнографічних матеріалів, земських видань, що містять матеріали з народної термінології, раніше виданих українських словників та добірок розмовної лексики, записаної від носіїв мови [8, с. 20].

Добираючи для аналізу художні тексти, Б. Грінченко передусім звертав увагу на рівень володіння мистецтвом слова, а також на наповнення мови твору словесним матеріалом із народного мовлення. До когорти найкращих, на думку укладача, письменників належать І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Ганна Барвінок, П. Куліш та ін. [8, с. 22].

Документальним підтвердженням кропіткої роботи з добору ілюстративного матеріалу є перелік умовних скорочень та список джерел словника, що містять аббревіатури, скорочені назви, які слугують указівкою на друковані видання чи на інші офіційні джерела відбору прикладів: напр., «Н. П., Нп. – народная пѣсня», «Черк. у. – Черкасскій уѣздъ», «Павл. – Грамматика малороссійскаго нарѣчія... Сочин. Ал. Павловскій. Спб. 1818», «ЕЗ. – Етнографічний збірник видає Етнографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. V. виданий під редакцією Д-ра Івана Франка. Льв., 1898», «Шевч. – Кобзарь Тараса Шевченка» тощо.

Мовні одиниці й синтаксичні структури, широко представлені в тогочасному (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) мовленні, є об'єктом порівняльного аналізу із сучасними виявами частиномовної та синтаксичної варіативності сполучних засобів.

«Словарь» із-поміж запропонованого переліку слів містить 30 словникових статей про сполучники, зокрема два можна співвіднести в сучасній граматиці з частками [напр.: *бодай* (СУМ, 1, с. 210)] та прийменниками [напр.: *до* (СУМ, 2, с. 316)].

Деякі з наведених у словнику сполучників (близько 20 одиниць) мають виразне південно-західне говіркове звучання, що підтверджено джерелами їх походження, зазначеними в словникових статтях. Напр.: *айбо* (*альбо*), *аль*, *ано* (*анолем*), *бак* (*пак*), *ге*, *д'але* (*т'але*), *коб* (*коби*), *лем* (*леш*), *ли*, *неже*, *нім*, *оби*, *ож* (*оже*), *онь* (*ониж*), *тат* (*тать*), *хотяй* (*хоць*, *хоцяй*), *ци*, *цили*. Оскільки в сучасному мовленні вони не вживані й не зафіксовані у словниках, однак є близькими за звучанням і лексичним значенням, ідентичні за функціонуванням у структурі речення до традиційних для тогочасного (і сучасного) мовлення сполучників, ми схильні класифікувати їх як фонетичні варіанти більш узвичаєних мовних одиниць. Напр.: *айбо* (*альбо*) зі значенням «или, либо» може бути співвіднесений зі сполучником *або* з тим самим значенням; *аль*, *д'але* (*д'алеж*), *т'але* (*т'алеж*) – з *але*; *тат* (*тать*) – із *та*; *хотяй* (*хоцяй*), *хоць*, *хочень* – із *хоч*; *ци* – з *чи* тощо.

У ході дослідження зроблено порівняльний аналіз сурядно-підрядних сполучників. Із 14 сурядно-підрядних засобів (згідно із сучасною типологією) часткові збіги щодо визначення частиномовної належності мають 12 мовних одиниць (11 як сполучники й один як прислівник). Для унаочнення отриманих результатів частиномовний розподіл сполучних засобів подаємо у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз частиномовної належності сурядно-підрядних сполучників

Засіб зв'язку	«Словарь української мови» Б. Грінченка	«Словник української мови» в 11 тт.
Характеристика сполучних засобів з однаковою частиномовною належністю		
тобто	<p>Варіант <u>сполучника</u> <i>то</i> з ідентичним значенням «то».</p> <p>1. У 3 варіанті вживання сполучника зафіксовано <i>то б то</i> зі значенням «то есть, стало быть, значить».</p> <p>2. Запропонований укладачем приклад засвідчує використання сполучника в ролі частки: <i>То б то ти паном будеш, чи що?</i> [4, с. 268]. 1</p>	<p><u>Сполучник</u> пояснювальний, приєднувальний</p> <p><u>Частка</u> на початку питальної репліки-відповіді зі значенням здивування, нерозуміння чогось [10, с. 158].</p>
або	<p><u>Сполучник</u></p> <p>1. У значенні «или» за умови одиничного вживання та як повторюваний <i>або...або</i> переважно розділовий: <i>Нехай це зробить він, або хто инший. Або пан, або пропав.</i></p>	<p><u>Сполучник</u> Розділовий:</p> <p>1) «на означення того, що з ряду перелічуваних предметів (явищ і т. ін.) можливий тільки один»;</p> <p>2) «на означення того, що</p>

¹ У квадратних дужках зазначено номер тому і сторінку.

	<p>2. У значенні «развѣ, нешто» може бути співвіднесений із <u>часткою</u>, яку вживають на початку питального речення: <i>Або я знаю?</i></p> <p>3. <i>Або-що</i> в значенні «что-ли» та <i>або що</i> в значенні «развѣ что? а почему?» (як варіанти уживання <i>а</i>, подані в словниковій статті) не виконують власне сполучникових функцій, а наближені за роллю в реченні <u>до часток</u>: <i>Ходи вже, або-що! Не йди до корчми! – Або що? от і піду!</i> [1, с. 2].</p>	<p>предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими».</p> <p><u>Частка</u> уживана на початку питальних речень у значенні «хіба» [1, с. 4].</p> <p><i>Абощо</i> не є варіантом сполучника <i>а</i>; визначене як <u>невідмінювана словоформа</u>, уживана «при переліку предметів (явищ і т. ін.) замість останнього з них, який не визначається» у значенні «чи що, чи що інше, чи щось подібне» [1, с. 5].</p>
<p>а</p>	<p><u>Сполучник</u> 1. Власне сполучникову функцію виконує: 1) <i>а</i> у значенні «а, же, но, напротивъ», інколи в значенні «да»; 2) <i>а-ні...а-ні</i> в значенні «ни...ни».</p> <p>Є виразниками сурядних протиставних (<i>Бог те знає, а не ми грішні. Течуть річки, а все кровавії</i>) та єднальних (<i>А-ні встати, а-ні сісти</i>) семантико-синтаксичних відношень.</p> <p>2. <i>А</i> в значеннях «да», «да и» та у варіанті вживання <i>а-ні</i> переважно виконує роль частки: <i>А жаль же мені та тії тополі, що на чистому полі. На синьому небі а-ні хмариночки.</i></p> <p>3. Сполука слів <i>а-ні же</i> в одному з наведених автором значень «ничего» у прикладі <i>Нікому ж про це а-ні жé!</i> є другорядним членом речення (додатком) у неповному реченні [1, с. 1].</p> <p>4. <i>А-то₁ (ато₁)</i> пояснено окремою словниковою статтею, покликання на яку наявне в тлумаченні сполучника <i>а</i>.</p> <p>1) у значенні «а, но, а не то, а между тѣмъ» є сурядним сполучником, що виражає: – зіставні відношення: <i>Ой не жаль би мені воза, коли б дівка була гожа; а то руда і погана – мені воза</i></p>	<p><u>А₂ Сполучник</u> – протиставний; – зіставний; – приєднувальний (зокрема, уживаний на початку речень, переважно питальних), часто виражає сурядно-протиставні відношення, – приєднально-підсилювальний, – єднальний (у значенні «і»).</p> <p><u>А₄ Частка</u> – спонукальна (перед присудками на початку речення); – питальна.</p> <p><i>Ані</i> – <u>сполучник</u>, варіант єднального <u>сполучника ні</u>; – <u>частка</u>, варіант заперечної <u>частки ні</u> [1, с. 46].</p> <p><i>А то</i> подано як різновид приєднувального значення сполучника <i>а</i>. Згідно з наведеними поясненнями і прикладами, є виразником сурядно-підрядних відношень зі значеннями «бо інакше, бо в противному разі, бо», «тому що, через те що, бо», «насправді ж, у</p>

	<p>поламала; – градаційні відношення: <i>Як би сама, – ще б нічого, ато й стара мати, що родила на світ Божий, мусить погибати;</i> 2) у значенні «кромѣ того, еще» найпевніше є синонімом приєднувального сполучника <i>крім того</i> зі значенням «також, до того ж», напр.: <i>Його два сини, ато взяв п'ять хлопців сиріт</i> [1; с. 11].</p> <p><i>Ато₂ (атож)</i> <u>Прислівник</u> у значеннях висловлення згоди «как же, разумѣтся» чи заперечення «какь разь! нѣтъ!» [1, с. 11].</p> <p>5. Такі варіанти уживання <i>а</i> як <i>А бир! А дзус! А-чи</i> варто кваліфікувати як <u>вигуки</u> [1, с. 1].</p>	<p>дійсності».</p> <p><i>А то й</i> приклади і пояснення відсутні.</p> <p><i>Атож</i> <u>Частка</u> для висловлення згоди, підтвердження – «справді, так, авжеж» [1, с. 71].</p> <p><i>Аз Вигук:</i> – здогад, здивування тощо; – незадоволення, досада, погроза, злорадство; – переляк, відчай, біль [1, с. 2].</p>
<p>але</p>	<p><u>Сполучник / вигук</u> 1. У значенні «но, однако, впрочем» сурядний протиставний сполучник. У наведеному автором до цього значення прикладі <i>Нема нічого без але</i> виконує роль другорядного члена речення – додатка – як субстантивоване слово у формі род. в. 2. <i>Але ж, але ж бо</i> у значенні «вѣдь; однако уже» є синонімом до протиставного сполучника <i>однак: Алеж і ти того не зробиш! Ой але ж бо козак Нечай на тоє не дбає, та й з кумою із любою мед-вино кружає.</i></p> <p><u>Вигук</u> 3. <i>Але</i> у значеннях «толкуй, рассказывай, ну вот», та <i>але-але! Але-ж!</i> зі значенням «Какь бы не такь! дожидайся!»: <i>Відкіля се ти тут узявся? — Але, відкіля! «Годі вилежуватись, іди молотити!» — Але-ж!</i></p> <p>4. У значенні «Неужели?»</p>	<p><u>Сполучник</u> сурядний протиставний</p> <p>У значенні іменника: <i>Нема нічого без але.</i></p> <p>Аналогічні варіанти вживання у словниковій статті не зафіксовані</p> <p><i>Але₂ Вигук</i> у значенні здивування, незадоволення чи іронічному (подібно до «нічого й казати»)</p> <p><i>Але₃ Частка:</i></p>

	Однако!» найпевніше в ролі частки [1, с. 6].	1) у значенні «невже, хіба», з відтінком здивування, сумніву; 2) у значенні «оце, ото» (підсилювальна); 3) у значенні «цілком, зовсім» [1, с. 33].
та	<u>Сполучник</u> 1) у значеннях «и, да», «да, воть» сурядний єднальний; 2) у значенні «но, да» сурядний протиставний; 3) <i>та де</i> зі значенням «да нїть» виконує <u>роль частки</u> (підсилення при запереченні): <i>Він добре співає? – Та де;</i> 4) у варіанті вживання <i>та-‘дже, та-же, та-же ж, та-ж</i> , що утворені від <i>та адже, та адже ж</i> , у значенні «да в’їдь, да в’їдь же» у <u>ролі частки</u> : <i>Та-же ти знаєш, що я не маю нічого</i> [4, с. 241].	<u>Сполучник</u> єднальний, протиставний, допустово-обмежувальний <u>Частка</u> [10, с. 7]
хоч... хоч	<u>Сполучник</u> Приклади з повторюваним <i>хоч...хоч</i> у словнику відсутні. Проаналізовано одиничний сполучник. 1. <i>Хоч (хоча, хочай, хочень)</i> у значенні «хоть» виражає різні семантико-синтаксичні відношення. Ужитий у сполуках <i>хоч...та, хочень...коли</i> , за особливостями функціонування може бути співвіднесений з підрядно-сурядними сполучниками і буде досліджений окремо. 2. У сполуках <i>хоч хто... (то)/ Хоч що... (то)/ Хоч де... (то)</i> та в прикладі <i>Пустя дочку на улицю хочай подивиться</i> уживаний у <u>ролі частки</u> [4, с. 412].	<i>Хоч... хоч</i> сурядний, у значенні «і» тотожний до єднального сполучника <i>Хоч₁</i> <u>Сполучник</u> допустовий, протиставний, розділовий. <i>Хоч₂</i> <u>Частка</u> видільна, обмежувально-видільна, підсилювальна в сполуках <i>хоч + хто, що, який, який-небудь / де, коли, куди, як, як-небудь</i> , видільна, модальна [11, с. 135].
чи / ци чи... чи чи то... чи то	<u>Окремі зауваги:</u> 1) сполучник <i>ци</i> розглядаємо як фонетичний варіант <i>чи</i> ; 2) « <i>чи</i> » в словнику визначено як іменник середнього роду, що, на нашу думку, є технічною помилкою, оскільки <i>ци</i> представлено як сполучник, тотожний до <i>чи</i> .	

	<p><u>Чи</u> <u>Сполучник</u> 1. У значенні «ли, или, развѣ» виконує функції сурядного розділового сполучника.</p> <p>2. Ужитий у сполуці <i>чи...чи...а</i> у сучасному мовознавстві може бути кваліфікований як сполучниковий комплекс (див. пояснення нижче): <i>Чи гріх, чи два, а вже не видержу</i></p> <p>Приклади й пояснення особливостей уживання сполучників <i>чи...чи; чи то...чи то</i> в словнику відсутні, тому для аналізу всіх варіантів уживання обрано одиничний <i>чи</i>.</p> <p>У сполуці <i>чи то...чи то</i> проаналізовано складники частин. Сполуку <i>чи то</i> утворено поєднанням двох сполучників <i>чи</i> (зі значенням «или, развѣ») і <i>то</i> (зі значенням «то») [4, с. 268].</p> <p>3. У прикладі <i>Чи може сліпий сліпого водити? Може до того чи й доживемо. Ци описаний, паноньку, ячміль?</i> і под. виконує <u>роль частки</u>.</p> <p>4. Таку ж синтаксичну функцію виконує в складі сполуки <i>чи що</i> [4, с. 461], [4, с. 428].</p>	<p><u>Чи₁</u> <u>Сполучник</u> розділовий, пояснювальний, питальний, допустовий.</p> <p><i>Чи... чи</i> – повторюваний розділовий, часто у значенні «і» уживаний при однорідних членах речення / при кожній частині синтаксичної конструкції; зі вказівкою на роздільність чергування або несумісність.</p> <p><i>Чи то...чи то</i> – складений повторюваний розділовий сполучник. Окрім окреслених вище функцій, може вказувати на те, «що з безлічі випадків, ситуацій, предметів, понять і т. ін. щось одне можливе, проявилось» [11, с. 320–321] або «на непевність, невиразність, сумнів стосовно того, що з названого є справжнім, а що – уявним» [10, с. 157].</p> <p><u>Чи₂</u> <u>Частка</u> питальна, у сполуці з іншими словами зі значенням сумніву, непевності, підсилювальна [11, с. 320–321].</p> <p><i>Чи що</i> модальна частка, уживана для вираження припущення, непевності; часто в ролі вставного слова [11, с. 598].</p>
так	<p><u>Так₁</u> <u>Прислівник</u> 1. У значенні «такъ, такимъ образомъ» подеколи виконує функцію співвідносного слова в головній частині складнопідрядного речення міри і ступеня: <i>Так Іван скакає, як му скрипки грає.</i></p>	<p><u>Так</u> <u>Прислівник</u></p>

	<p>2. У значенні «да, такъ» може виконувати роль частки: <i>Отсе, так, так!</i> [4, с. 243].</p> <p><i>Так₂</i> <u>Сполучник</u> 1. У значенні «то» є аналогом сполучника <i>дак</i> і виражає протиставні та наслідкові відношення.</p> <p><i>Дак</i> <u>Сполучник</u> Зі значенням «то, такъ» входить до складу сполук (<i>як</i>) <i>не ...дак</i> (сурядний із розділовим значенням), <i>як (=коли)...дак і</i> (сурядний із градаційним значенням).</p> <p>Наявний приклад уживання <i>дак</i> як повторюваного сполучника: <i>Дак що ж, дак ну ж, дак поцілую, да у тую губоньку да золотую</i> [1, с. 356].</p>	<p><u>Частка</u></p> <p><u>Сполучник</u> [10; с. 17]</p> <p><i>Дак</i> <u>Сполучник</u> має виразне діалектне звучання, аналог сполучника <i>так</i>, можливе вживання в складі сполуки <i>як...дак</i> [2, с. 206].</p>
<p>Характеристика сполучників з різною частиномовною належністю</p>		
<p>себто / цебто</p>	<p>Похідні від <i>сей / цей</i> <u>Займенник</u> 1) <i>се б то</i> у значенні «то єсть» [4; с. 112]; 2) <i>це б то</i> аналогічно до <i>се б то</i> [4; с. 427]. Згідно з наведеними прикладами мають пояснювально-ототожнювальне значення. У сучасній граматиці кваліфіковані як застарілі (стилістичні) варіанти сполучника <i>тобто</i>. Однак у «Словнику...» Б. Грінченка такий зв'язок між сполучними засобами не простежено.</p>	<p><i>Себто, цебто</i> <u>Сполучник</u> застарілий аналог сполучника <i>тобто</i> [9, с. 109], [11, с. 191].</p>
<p>отже й / отже і</p>	<p>Сполуки слів <i>отже й, отже і</i> відсутні в «Словнику...», тому порівняльний аналіз проведено за кожним зі складників.</p> <p><i>Отже</i></p>	<p>Визначення <i>отже</i> як</p>

	<p><u>Прислівник</u> зі значеннями «вѣдь» / «поэтому, слѣдовательно, итакъ».</p> <p>У кожному з прикладів ужито радше в <u>ролі вставного слова</u>, оскільки в реченнях <i>отже</i> не має значення зіставності-відповідності й не виконує роль сполучника: <i>Отже доведеться самому йти.</i> [3, с. 75].</p> <p><u>Й</u> <u>Сполучник</u> збіг за значенням з <i>i</i> [2, с. 201].</p> <p><u>I</u> <u>Сполучник</u> Укладач статті зазначає, що між двома голосними <i>i</i> після голосного сполучник <i>i</i> слід уживати як <i>й</i>:</p> <p>1) виконує роль єднального сполучника сурядності за одиничного і повторюваного вживання;</p> <p>2) у прикладах <i>Як Бог дасть, то i в вікно подасть. I де ті люде тут возьмуться?</i> виконує <u>роль частки</u>.</p> <p><u>Вигук</u> 1. Зі значенням здивування / відсутності сподівання. 2. У прикладах, подібних до <i>I вже, моя мати, мені не гуляти,</i> виконує <u>роль частки</u> [2, с. 195].</p>	<p>прислівника у словнику відсутнє</p> <p><i>Отже₁</i> <u>Частка</u> підсилювальна, спонукальна, у ролі вставного слова (подібно за значенням до «таким чином»).</p> <p><i>Отже₂</i> <u>Сполучник</u> у приєднувальних конструкціях (зі значенням «тому, через те»); для вираження заперечення, протиставлення (у значенні «але, проте») [5, с. 804–805].</p> <p><i>Й₂, Й₃</i> <u>Сполучник</u> покликання на сполучник <i>i</i> [4, с. 61].</p> <p><i>I(й)₂</i> <u>Сполучник</u> єднальний, перелічувальний, приєднувальний.</p> <p><i>I(й)₃</i> Частка підсилювальна</p> <p><i>I(й)₄</i> Вигук [4, с. 7].</p>
--	--	--

Порівняльний аналіз сурядно-підрядних сполучників, що мають збіги у визначенні частиномовної належності, дає підстави зробити висновки про недосконалість системи розподілу як повнозначних, так і службових слів за класами в «Словарі української мови» Б. Грінченка.

Часто ілюстративний матеріал презентує використання того чи того сполучника в ролі частки, причому він не співвіднесений із цією частиною мови. Нашарування ознак частки на сполучник, установлене під час аналізу прикладів у «Словарі» для сполучників

та, чи, і, та, тобто та ін., зафіксоване в СУМ та інших словниках української мови як зразок належності аналізованих одиниць до частки.

Б. Грінченко також не наводить прикладів уживання сполучників *хоч...хоч, чи то...чи то*, однак сполучник *чи...чи* подає як варіант уживання *чи*, підтверджуючи ілюстративним матеріалом з етнографічних джерел. Сполучний засіб *тобто* визначений як варіант сполучника *то*, натомість у СУМ йому присвячена окрема словникова стаття. Однак в академічному 11-томному словнику відсутні варіанти сполучника *але* (*але ж, але ж бо*), фонетичні варіації вживання сполучників *хоч, але, чи* з виразним діалектним звучанням.

Аналіз сполучних засобів із різною частиномовною належністю дає підстави зробити висновок, що Б. Грінченко у визначенні статусу слів подеколи покладається на словотвірний принцип. Цим фактом, на нашу думку, можна пояснити співвіднесення *себто / цебто* із займенниками *сей / цей*, що підкріплено орфографічним оформленням слів: *се б то / це б то*. В академічному словнику української мови ці слова потрактовані лише як сполучники. Мовознавці відзначають, що займенники як найбільш абстрактні за значенням одиниці найчастіше переходять до розряду службових частин мови [14, с. 71]. Цим можна вмотивувати вибір редактора стосовно визначення *себто / цебто*. Натомість *тобто* вже в той час, напевно, утвердився в мові саме як сполучник, що й позначилося на його визначенні Б. Грінченком як сполучного засобу.

Кваліфікація *отже* як прислівника в «Словарі» Б. Грінченка, окрім дериваційного підходу, частково зумовлена семантикою та етимологією твірного слова, а також синтаксичною роллю його семантичних відповідників, дібраних для пояснення з російської мови. У передмові автор зазначає, зокрема, що до складу словника ввійшли ті прислівники, «которые ...приобрѣли особенности въ значеніи, или-же уклоняются отъ правилъ образования» [8, с. 26]. Аналіз прикладів, дібраних редактором для ілюстрації значень у словниковій статті, наочно демонструє саме семантичний підхід, оскільки *отже* в них не є членом речення (до нього не можна поставити запитання), тож прислівником бути не може. Натомість деякі словники російської мови визначають слово «поэтому» як прислівник, походження «итак» з'ясовано як зрощення сполучника й прислівника та ін., чим, на нашу думку, умотивовано визначення прислівникової належності *отже*.

Як слушно зауважує У. Я. Єдлінська, питання граматики в тлумачних словниках зазвичай відходить на другу позицію й висвітлено в них по-різному, оскільки основне їх завдання – подати вичерпне тлумачення, пояснити значення [10, с. 134]. Саме таке завдання ставив перед собою Б. Грінченко: не схарактеризувати всі можливі граматичні значення одиниць мовного матеріалу, а витлумачити якомога більшу кількість слів, про що він пише в передмові до «Словаря». Це пояснює вплив семантичних, словотвірних, етимологічних підходів на співвіднесення слова з ознаками певної частини мови.

Укладена база даних досліджуваного матеріалу містить порівняльні таблиці для 40 синкретичних сполучників. Частотність збігів у визначенні частиномовної належності, з'ясовану за обома лексикографічними джерелами, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Визначення частотності синкретичних сполучних засобів

Різновид синкретичного сполучного засобу	Кількість досліджуваних одиниць	Частотність еквівалентності, од. / %	Частотність часткового збігу, од. / %	Частотність відсутності збігу, од. / %
Сурядно-підрядні сполучники	14	-	12 / 86 %	2 / 14 %
Підрядно-сурядні сполучники	26	2 / 7,6 %	20 / 77 %	6 / 15,4 %

Висновки і перспективи. Отже, лексикографічний порівняльний аналіз виявив розбіжності у формальному вияві сполучників загалом та з'ясуванні граматичного статусу синкретичних сурядно-підрядних сполучників зокрема.

У «Словарі» Б. Грінченка визначення частиномовної належності більшості аналізованих мовних одиниць не завжди ґрунтоване на їхній синтаксичній ролі, позиції в реченні. Натомість надано перевагу словотвірному, етимологічному, семантичному підходам, що можна пояснити намаганням редактора за обмежену кількість часу, відведену для укладання праці, вивірити якомога більшу кількість слів щодо поширеності, семантичних відтінків тощо. Однак запропоновані в словникових статтях приклади широко репрезентують варіанти використання синкретичних одиниць у мові. Ілюстративний матеріал дає змогу з погляду сучасної граматики з'ясувати інші синтаксичні позиції, визначити морфологічні ознаки належності до іншої частини мови, що знайшло відображення в словникових статтях СУМу.

Застосування порівняльного лексикографічного аналізу унаочнює динаміку мовних процесів, уможлиблює фіксацію явищ перехідності за формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного підходів. Перспективу дослідження вбачаємо в докладному лексикографічному аналізі й інших синкретичних сполучних засобів.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Гавар М. Э. Лексикографический метод и его применение в исследовании диалектной синонимии. Вестник Томского государственного университета. 2014. № 384. С. 11–17. URL : <http://journals.tsu.ru/uploads/import/1065/files/384-011.pdf>.
4. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 640 с.
5. Городенська К. Г. Граматична лексикографія: стан і перспективи. *Українська мова* : науково-теоретичний журнал. 2018. № 1 (65). С. 30–37. URL : https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_18/5.pdf.
6. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
7. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
8. Грінченко Б. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. URL : <http://hrinchenko.com/>.
9. Добосевич У. Б. Критерії та прийоми визначення частиномовного статусу морфологічних транспозитивів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 57. С. 37–47. URL : https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/57_2012_Dobosevych.
10. Сдлінська У. Я. Граматика в словнику староукраїнської мови XIV–XV вв. *Лексикологія та лексикографія* / Відпов. ред. Л. Г. Скрипник. Київ : Наукова думка, 1966. С. 134–143. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2687>.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
12. Ковтун О. В. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові : [монографія]. Вінниця : ВНТУ, 2014. 144 с.
13. Словник української мови. В 11 тт. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua/>.
14. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

References

1. Bilodid, I. K. (Ed.) та in. (1970–1980). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. Kyiv : Naukova dumka. Retrieved from : <http://sum.in.ua/> (in Ukr.).
2. Dobosevych, U. B. (2012). Kryteriyi ta pryomy vyznachennya chastynomovnoho statusu morfolohichnykh transpozytyviv [Criteria and methods for determining the partial language status of morphological transposives]. In : *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna* [Bulletin of Lviv University. Philological series]. 57, 37–47. Retrieved from : https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/57_2012_Dobosevych.pdf (in Ukr.)

3. Havar, M. E. (2014). Leksikograficheskij metod i ego primenenie v issledovanii dialektnoj sinonimii [Lexicographic method and its application in the study of dialectal synonymy]. In : *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Tomsk State University]. 384, 11–17. Retrieved from : <http://journals.tsu.ru/uploads/import/1065/files/384-011.pdf> (in Russ.).
4. Hlibchuk, N. M., Dobosevych, U. B. (Conductors) (2016). Slovnyk mizhchastynomovnykh omonimiv suchasnoyi ukrayins'koyi movy. [Dictionary of interparticle homonyms of the modern Ukrainian language]. Lviv : Apriori, 640 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. H. (2007). Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: Spoluchnyky [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: Connectors]. Kherson : Vydavnytstvo KhDU, 340 (in Ukr.).
6. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy [Connectors of the Ukrainian literary language] : monohrafiia. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
7. Horodenska, K. H. (2018). Hramatychna leksykohrafiya: stan i perspektyvy [Grammatical lexicography: status and prospects]. In : *Ukrayins'ka mova: Naukovo-teoretychnyy zhurnal* [Ukrainian language: Scientific and theoretical journal]. 1 (65), 30–37. Retrieved from : https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_18/5.pdf (in Ukr.).
8. Hrinchenko, B. (Ed.) (1958). Slovar ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language.]. V 4 t. Kyiv : Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayinskoyi RSR. Retrieved from : <http://hrinchenko.com/> (in Ukr.).
9. Kovtun, O. V. (2014). Funktsionalno-semantychna koreliatsiia spoluchnykiv i spoluchnykh kompleksiv u suchasni ukrainskii literaturnii movi : [Functional-semantic correlation of connectors and connecting complexes in the modern Ukrainian literary language] : monohrafiia. Vinnytsia : VNTU, 144 (in Ukr.).
10. Shytyk, L. V. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transition of syntactic units in the Ukrainian literary language] : monohrafiia. Cherkasy : vydavets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).
11. Vykhoanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]. Kyiv : Naukova dumka, 256 (in Ukr.).
12. Vykhoanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrayinskoyi movy. Syntaksys. [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv : Naukova dumka, 368 (in Ukr.).
13. Yedlinska, U. Ya. (1966) Hramatyka v slovnyku staroukrayinskoyi movy XIV–XV vv. [Grammar in the dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries]. In : *Leksykolohiya ta leksykohrafiya* [Lexicology and lexicography]. Kyiv : Naukova dumka, 134–143. Retrieved from : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2687> (in Ukr.).
14. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy : Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Donetsk : DonNU, 662 (in Ukr.).

N. V. MASLIUK. LEXICOGRAPHICAL ANALYSIS OF SYNCRETIC CONJUNCTIVES (ON THE MATERIAL OF THE «DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE» IN 11 VOLUMES AND THE «DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE» EDITED BY B. GRINCHENKO)

Summary. Introduction. *Modern linguists focus on study of transients in the field of simple and complex sentences and structural semantic (semantic-syntactic) features of conjunctives. Dictionaries serve as a factual basis for the selection of language units, necessary for the study of transformational processes in the language system.*

Purpose. *The purpose of the research is to find out the grammatical specifics of syncretic conjunctives on the material of lexicographic sources.*

Methods. *To achieve the goal techniques of lexicographical method are used: continuous sampling, lexicographic analysis, quantitative elements analysis.*

Results. *Comparative lexicographic analysis made it possible to clarify grammatical characteristics of syncretic conjunctives in the aspect of transitions. The part-of-speech potential of 14 subordinate-coordinate conjunctives on the material of two lexicographical sources – «Dictionary Ukrainian language» in 11 volumes and «Dictionary of the Ukrainian language» edited by B. Hrinchenko. Linguistic units and syntactic structures, widely represented in contemporary (late XIX – early XX century) speech, are the object of comparative analysis with modern manifestations of part-of-speech and syntactic variability of conjunctives.*

*Out of the 14 subordinate-coordinate conjunctives (according to modern typology) partially coincidences in the determination of part-of-speech affiliation have 12 units that are 86 % of the total. In the «Dictionary» edited by B. Hrinchenko 11 are defined as conjunctions and 1 as an adverb. There are no matches in 14 % of conjunctives. Conjunctions *се́бно /уе́бно* are related to the pronouns *се́й /уе́й*, and *ом́же і /ом́же ù* qualified as an adverb in the «Dictionary» edited by B. Hrinchenko.*

Comparative analysis of subordinate-coordinate conjunctions that have coincidences in determination of part-of-speech affiliation, gives grounds to draw conclusions about imperfection of the system of differentiation of both notional and functional words for classes in the «Dictionary of the Ukrainian language» edited by B. Hrinchenko. Often illustrative material presents the use of a conjunction in the role of particle, and it is not correlated with this part of speech. «Dictionary» for edited by B. Hrinchenko contains many phonetic variants of pronunciation established in the modern Ukrainian language of conjunctions, but they are not recorded in the «Dictionary Ukrainian language» in 11 vols.

Originality. *The originality of scientific intelligence lies in the definition part-of-speech potential of syncretic subordinate-coordinate conjunctions on materials of the analyzed lexicographical works.*

Conclusion. *It is concluded that lexicographical comparative analysis revealed differences in the formal expression of conjunctions in general and the definition of the grammatical paradigm of conjunctives in the syncretic composite sentences in particular.*

In the «Dictionary of the Ukrainian language» edited by B. Hrinchenko preference is given to word-forming, etymological and semantic approaches in the definition of part-of-speech affiliation of most of the analyzed language units, instead their syntactic role and position in the sentence are seldom taken into account. Offered in Dictionary articles, illustrative material widely represents options of the use of syncretic units in language, from the point of view of modern grammar allows finding out other syntactic positions of a word, to determine morphological characteristics of affiliation to another part of speech, which is reflected in dictionary articles «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes.

The use of comparative lexicographical analysis demonstrates the dynamics of language processes, allows the fixation of the phenomena of transition through the formal-syntactic and semantic-syntactic approaches.

The prospect of research is seen in a detailed lexicographical analysis of other syncretic conjunctives.

Key words: *lexicographic analysis, parts of speech, conjunction, exclamation, particle, adverb, subordinate-coordinate conjunctions, «Dictionary of the Ukrainian language» edited by B. Hrinchenko and «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes.*

Надійшла до редакції 21.08.21

Прийнято до друку 25.10.21